

Aleksandar ČILIKOV*

PRILOG PROUČAVANJU UMJETNIČKE KULTURE DUKLJE — ZETE U DOBA VOJISLAVLJEVIĆA

Apstrakt: Kada je riječ o proučavanju viševjekovne crnogorske istorije, dugo vremena, najmanje pažnje je posvećivano početnoj razvojnoj fazi — vremenima egzistiranja stare Duklje — Zete. Nedostatak istorijskih izvora, kao i nedovoljan kvantitet do danas obavljenih istraživanja — arheoloških, arhivskih i dr. — pa, može se reći, i zanemarivanja značaja i istorijske uloge, razlozi su da je stanovništvo Crne Gore vjekovima uskraćivano za informacije o kompleksnom karakteru svoje najstarije državne organizacije. Izrečeno se svakako odnosi i na problematiku proučavanja i istraživanja umjetničke kulture Duklje — Zete koju, često bez validnih argumenata, sebi isključivo pripisuju neki drugi narodi i države. U okviru dosadašnjih saznanja o modalitetima razvoja umjetničke kulture Duklje — Zete posebno su važna ona iz domena likovne umjetnosti — arhitekture, skulpture i slikarstva. U pitanju je određeni vid rafinirane simbioze umjetnosti Istoka i Zapada u kojoj prevagu imaju preromanički i ranoromanički stilski izrazi, čemu najviše doprinose, pored političkih i duhovnih veza sa Rimom, vrijedni monasi benediktinskog reda.

U kontekstu analize viševjekovnog razvoja i karaktera crnogorske umjetničke kulture nesumnjivo najmanje, naučno relevantnih, saznanja imamo kada je u pitanju najstariji državni korpus — stara Duklja, od XI vijeka poznata i pod imenom Zeta. Razloga za takvu konstataciju ima više i oni se posebno manifestuju u činjenici da nedostaju opsežna naučna istraživanja — prije svega, arhivska i arheološka. Tome treba priključiti i nedostatak materijalnih tragova, kao i podatak da je dugo vremena dukljansko-zetska politička, duhovna i umjetnička tradicija iz vremena vladavine dinastije Vojislavljevića bila obavijena sjenkama zaborava. Nakon propasti dukljansko-zetske kneževine i kraljevine, krajem XII vijeka, izazvane osvajačim ratovima velikog župana Stefana Nemanje, novi gospodari u okviru svoje političke i vojne dominacije donose na tradicionalno Zapadu privržene prostore jače duhovne i umjetničke vi-

* Prof. dr Aleksandar Čilikov, vanredni član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti

zantijske uticaje. Logično je pretpostaviti da je uključivanje državnih teritorija Duklje — Zete u nemanjički državni sistem podvlačilo i otklon od kultova i karaktera kulturnog miljea osvojene države a ne treba zaboraviti ni činjenicu da su tokom ratnih sukoba mnoga umjetnička djela — arhitektonska, slikarska i skulptorska, djela iz domena primijenjene umjetnosti — uništena i opljačkana. Ni nakon obnove državnosti, u drugoj polovini XIV vijeka, pod dinastijom Balšića, trajanja pod upravom Crnojevića u XV vijeku i vremenima crnogorskog vladikata od XVI do XVIII vijeka, nije došlo do značajnijih obnavljanja dukljansko-zetskih tradicija koje sve više tonu ka totalnom zaboravu. Slična situacija karakteriše i doba vladavine dinastije Petrović Njegoš iako se Nikola I prilikom kraljevskog krunisanja poziva na monarhističko pravo pominjući dukljansko-zetske dinaste Mihaila i Bodina.

Pregled do danas objavljene naučne građe posvećene egzistenciji Duklje — Zete pod dinastijom Vojislavljevića, najvećim dijelom ne sadrži podatke o stilskim osobinama, kvantitetu i procesu razvoja umjetničke kulture.¹ Uglavnom se niz objavljenih naučnih radova bavi pitanjima hronologije, političke i duhovne istorije a veliko interesovanje istraživači posvećuju kulturnom *Barskom ljetopisu* i ličnosti dukljanskog svetitelja i kneza Vladimira. Tek u drugoj polovini XX vijeka javljaju se značajne studije i rasprave, pojedinačno ili u sklopu monografskih izdanja, tematski usmjerene ka analizi umjetničkog stvaranja u Duklji — Zeti od IX do XII vijeka pri čemu se najviše pažnje poklanja likovnoj umjetnosti — naročito sakralnim arhitektonskim djelima. Nakon analitičkog osvrta na sadržaje rezultata naučnih istraživanja objavljenih u Crnoj Gori, unaprijeđena su, mada još nedovoljno, saznanja o segmentima razvoja likovne umjetnosti, književnosti i muzičke kulture.² U okviru objavljenih radova, od kojih svaki zaslužuje dužnu pažnju, posebno se ističe grupa proizašla iz pera uglednih naučnih stvaralaca od kojih su gotovo svi naučnu karijeru, dijelom ili potpuno, razvijali na domicilnom prostoru. U prvoj knjizi *Istorijske Crne Gore*, posvećenoj periodu od najstarijih vremena do kraja XII vijeka,

¹ Veoma značajni za uvid u pregled objavljene građe posvećene Duklji — Zeti iz vremena vladavine Vojislavljevića su tekstovi Marijana Miljića i Vasilja Jovanovića — M. Miljić, „Dinastija Vojislavljević u crnogorskoj, hrvatskoj i srpskoj historiografiji (monografske publikacije) — Pregled”, Zbornik Matice crnogorske „Vojislavljevići”, Cetinje — Podgorica 2015, 405–657; V. Jovanović, „Vojislavljevići u crnogorskoj periodici”, Zbornik Matice crnogorske „Vojislavljevići”, Cetinje — Podgorica 2015, 309–317.

² U okviru prezentiranog osvrta na umjetničku kulturu Duklje — Zete, autor se nije bavio analizom kompletne literature već isključivo, po njegovom mišljenju, najbitnijim radovima proizašlim, uglavnom, iz pera crnogorskih istraživača. Pri tom fokus interesovanja je usmjeren prvenstveno na likovnu umjetnost.

tekst o Duklji — Zeti objavljuje dr Jovan Kovačević.³ Pored niza tema relevantnih za proučavanje heterogenih elemenata dukljansko-zetskog državnog sistema, autor određene djelove posvećuje i umjetničkoj kulturi IX vijeka — kulturnim prilikama, počecima pismenosti i književnosti, arhitekturi i skulpturi.⁴ U posebnoj tekstualnoj cjelini, J. Kovačević razmatra umjetničke aktivnosti tokom perioda od X do XII vijeka — Žitije Sv. Vladimira, Barski rodoslov i Barski epitafi.⁵ Dalja razmatranja posvećena su arhitektonskim spomenicima od X do početka XII vijeka, te, veoma sažeto, skulpturi i slikarstvu.⁶ Likovna umjetnost Duklje — Zete iz vremena vladavine Vojislavljevića u više objavljenih radova predmet je interesovanja akademika Pavla Mijovića. U jednom od svojih kapitalnih djela, *Umjetničkom blagu Crne Gore*, P. Mijović posebno poglavlje naslovljava sa „Umjetnost dukljansko-zetske države”.⁷ Veoma važnom pokazuje se Mijovićeve analiza sakralne arhitekture IX–XII vijeka koja, najvećim dijelom, pripada specifičnoj dukljansko-zetskoj regionalnoj školi.⁸ Mijovićev tekst tretira i osobenosti skulpture i rijetkih primjera zidnog i minijaturnog slikarstva. Često iskazivanu tezu da dukljansko-zetska likovna kultura pripada nekim drugim sredinama, P. Mijović jasno negira smatrajući je samosvojsvenom i pored toga što sadrži elemente raznih stilskih uticaja vremena u kome je egzistirala.

Umjetnost Duklje — Zete iz vremena vladavine Vojislavljevića stilski se, najvećim dijelom, podudara sa epohom preromanike, kojoj je mr Ilija Pušić posvetio monografiju pod nazivom „Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore”.⁹ U okviru deset prezentiranih poglavlja, za proučavanje umjetničke kulture Duklje — Zete posebno su značajni sljedeći djelovi: Sušćepan; Sv. Toma u Kutima; Sv. Petar u Bijeloj; Kotor; Sv. Marija Koledjata u Kotoru; Sv. Mihailo u Kotoru; Sporadični nalazi na teritoriji Kotora; Duklja i njene župe; Rose; Sv. Stefan u Vranovićima; Budva; Bar; Ulcinj i Martinička gradina.

Kapitalno djelo akademika Rajka Vujičića, posvećeno srednjovjekovnoj arhitekturi i slikarstvu Crne Gore¹⁰, u određenim poglavljima — „Razvoj ar-

³ J. Kovačević, „Istorija Crne Gore”, knjiga I, Titograd 1967, 313–444.

⁴ J. Kovačević, *n. d.*, 367–374.

⁵ J. Kovačević, *n. d.*, 421–429.

⁶ J. Kovačević, *n. d.*, 431–437.

⁷ P. Mijović, „Umjetničko blago Crne Gore”, Beograd — Titograd 1980, 108–138.

⁸ P. Mijović, *n. d.*, 120.

⁹ I. Pušić, „Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore”, Podgorica 2006.

¹⁰ R. Vujičić, „Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore”, Podgorica 2007.

hitekture od dolaska Slovena do kraja XII vijeka¹¹; „Preromanička kamena plastika¹² i „Slikarstvo XI vijeka¹³ — ukazuje dužnu pažnju likovnoj umjetnosti Duklje — Zete. Zasnovane na raspoloživoj literaturi i sopstvenim istraživanjima, Vujičićeve analize donose, do danas, najpotpunije podatke o likovnoj kulturi najstarije crnogorske države. Tekst o likovnoj umjetnosti Duklje — Zete u doba Vojislavljevića objavio je i dr Aleksandar Čilikov, koristeći se, najvećim dijelom, sadržinom prethodno objavljenih naučnih radova.¹⁴

U kontekstu proučavanja književnosti i muzike razvijenih u doba vladavine Vojislavljevića, što nije predmet interesovanja u ovom saopštenju, veoma su značajna istraživanja dr Vojislava P. Nikčevića, dr Radoslava Rotkovića i dr Manje Radulović Vulić.¹⁵

Sumirajući rezultate dosadašnjih istraživanja na fonu proučavanja umjetničke kulture Duklje — Zete iz vremena od IX do XII vijeka, najviše podataka nalazimo kada je u pitanju polje arhitekture sakralnog karaktera. Do danas identifikovane crkvene građevine Duklje — Zete mogu se tipološki klasifikovati u tri osnovne grupe: crkve sa centralnom osnovom; jednobrodne građevine sa ili bez kupole i trobrodne bazilike. Hramovima centralne osnove pripadaju; Katedrala Sv. Tripuna iz 809. g.; Sv. Toma u Prčanju iz IX vijeka i Sv. Jovan u Zatonu kod Bijelog Polja iz XI vijeka. Kotorski i prčanjski hram svojim arhitektonskim konceptom asociraju na graditeljska iskustva Male Azije, konkretno Bitnije na Mramornom moru. Crkva u Zatonu, trikonhalnog oblika, ima analogiju sa nekim makedonskim sakralnim objektima u Ohridu i njegovoj okolini — posebno Sv. Pantelejmonom, Sv. Naumom i dr.

Najbrojniju grupu identifikovanih dukljansko-zetskih hrišćanskih hramova čine građevine jednobrodne osnove sa poluoblíčastim svodom: Sv. Pavle u Mulu kod Kotora (X–XI v.); crkva nepoznate dominacije uklopljena u zidno tkivo mletačke tvrđave u Starom Baru (X–XI v.); Sv. Petar u Bijeloj (IX–X v.); Sv. Stefan u Vranovićima — Grbalj (XI v.); hram nepoznatog patrona na Đurđevom brdu kod Tivta (XI v.); Sv. Spas u Ulcinju (X–XI v.); Sv. Mihailo u Stonu (XI v.); Sv. Toma u Kutima kod Herceg Novog (XI v.); Sv. Pavle i Sv. Petar

¹¹ R. Vujičić, *n. d.*, 37–75.

¹² R. Vujičić, *n. d.*, 75–83.

¹³ R. Vujičić, *n. d.*, 195–198.

¹⁴ A. Čilikov, „Likovna umjetnost u doba Vojislavljevića”, Zbornik Matice crnogorske „Vojislavljevići”, Cetinje — Podgorica 2015, 81–95.

¹⁵ V. P. Nikčević, „Istorija crnogorske književnosti — od početka pismenosti do XVIII vijeka”, Cetinje 2009; R. Rotković, „Crnogorska književnost od početka pismenosti do 1852”, Podgorica 2012; M. Radulović Vulić, „Drevne muzičke kulture Crne Gore”, tom II, Cetinje 2002.

kod sela Čičeva u Hercegovini (XI v.); Sv. Đorđe u Podgorici (XI–XII v.) i Sv. Ilija u Dobroti (XI–XII v.).

Među hramovima tipa trobrodne bazilike iz doba Duklje — Zete u doba Vojislavljevića notiramo: Sv. Petra u Šuranju kod Kotora (XI v.); Sv. Mihaila na Prevlaci kod Tivta (XI v.); Sv. Teodora u Starom Baru (XI v.); Sv. Đorđa u Starom Baru (XII v.) i Sv. Arhandžela Mihaila (moguće da je u pitanju Sv. Marija) na Martiničkoj gradini kod Danilovgrada (X v.).

Izuzetan značaj za proučavanje istorije i u njenom kontekstu umjetničke kulture Duklje — Zete posjeduje manastirski kompleks Sv. Srđa i Vakha, lociran na lijevoj obali rijeke Bojane, desetak kilometara udaljen od Skadra.¹⁶ Izgradili su ga i udahnuili mu vjerski život negdje u IX vijeku pripadnici čuvenog benediktinskog reda. U doba Duklje — Zete ovo benediktinsko svetišće razvija se u važnu naseobinu sa pristaništem, carinarnicom i trgovačkim centrom. U tekstu *Barskog ljetopisa* pominje se Manastir Sv. Srđa i Vakha kao mauzolej dukljanskih kraljeva u kome su sahranjeni: Mihailo — 1081. g.; Bodin — 1104. g.; Dobroslav — 1104. g.; Vladimir — 1116. g. i Gradihna — 1143. g. Sa, između ostalog, statusom vladarskog mauzoleja, manastir je, vrlo moguće, u doba stare Duklje — Zete bio najpoštovaniji i najvažniji vjerski centar. Krajem XIII vijeka benediktinski hram — moguće stradao izlivanjem Bojane ili u nekom ratnom sukobu — uklanjaju pripadnici dinastije Nemanjića, koji podižu sasvim novu građevinu. Danas ostaci jednog od najznačajnijih vjerskih kompleksa Duklje — Zete leže potopljeni u vodama Bojane.

Posebno važno uporište dukljanskih vladara predstavljao je grad Skadar — „planitia civitatis Scodrinae”, kako se naziva u *Barskom ljetopisu*. Nakon katastrofalnog požara 1448. g. stradale su brojne sakralne građevine Skadra i njegove bliže okoline. Locirane su i identifikovane pojedine stradale crkve: u podgrađu, jugozapadno od rijeke Bojane — ruševine dva hrama nepoznate nominacije; na brežuljku, sjeverno od grada — Sv. Lazar i Sv. Veneranda; na obali rijeke Kiri — Sv. Krst; na više mjesta u nekadašnjim podgrađima — Sv. Vlaho, Sv. Marija, Sv. Ilija, Sv. Vračevi i Sv. Teodor. Nije isključivo da je neki od ovih zaboravljenih hramova građen u vremenima državnog života Duklje — Zete iz vremena vladavine Vojislavljevića. Moguće da je korpusu dukljansko-zetske arhitekture pripadao i benediktinski Manastir Sv. Sofije u selu Šata na desnoj obali rijeke Drim, istočno od Skadra — u XIII vijeku stariji kompleks je temeljno obnovljen kada je dobio i Sv. Nikolu kao novog patrona. U planinskim predjelima, zapadno od Skadra, egzistirali su u srednjem vijeku mali episkopski

¹⁶ Manastir je arheološki neistražen i njegovi ostaci leže potopljeni u rijeci Bojani. O njemu je pisao V. Korać, „Sv. Segije (Srđ) i Vakh na Bojani”, *Starinar* XII, Beograd 1961.

utvrđeni gradovi — Sapa, Sard, Danj i Drivast, koji su u određenim vremen-
skim razdobljima bili pod jurisdikcijom dukljanske crkve uzdignute u rang ar-
hiepiscope sa sjedištem u Baru. Kako su arheološki neistraženi, teško je utvr-
diti da li u njima postoji neki sakralni objekat izgrađen u doba Vojislavljevića
— takvu mogućnost, svakako, ne treba smatrati neprihvatljivom. Pored istoč-
ne obale Malog blata kod Skadarskog jezera nalazi se brdo Oblun sa ostacima
fortifikacija i građevina koje su pripadale utvrđenom srednjovjekovnom na-
selju. Ostaci jednobrodne crkve na Oblunu, pomenutom u *Barskom ljetopisu*
pod imenom Obolon i u vezi sa kraljem Đorđem iz XII vijeka, mogli bi potica-
ti iz vremena vladavine Vojislavljevića. Arheološka istraživanja koja su u toku
možda će dati precizne podatke o hronologiji građevine. Tragovi dukljansko-
zetske arhitekture moguće je da postoje u arealu utvrđenog grada Žabljaka na
Skadarskom jezeru. Pretpostavlja se da je u prošlosti egzistirao pod imenom
Lug kao politički i vojni centar jedne od dukljanskih župa. Unutar odbrambeni-
nih zidova bila je izgrađena, moguće u periodu X–XI v., crkva posvećena Sv.
Đorđu, koja je nakon turskih osvajanja bila pretvorena u džamiju. O njenom
izgledu, za sada, nemamo podataka jer su ostaci crkvene arhitekture zatrpani
i nad njima podignuta, danas u ruševinama, školska zgrada.

Za proučavanje umjetničke kulture Duklje — Zete iz vremena Vojislavlje-
vića posebnu vrijednost predstavlja monumentalni arheološki lokalitet sa osta-
cima srednjovjekovnog grada Svača — Šasa¹⁷, koji se nalazi iznad malenog Ša-
skog jezera na zapadnoj strani nekadašnje dukljanske župe Oblik. Pouzdan je
podatak da se Svač pominje kao episkopsko sjedište još u VIII vijeku. Tokom
trajanja državnog života Duklje — Zete, svačka episkopija je bila podređena
Dukljanskoj arhiepiscope. Dosadašnja arheološka istraživanja, intenzivirana
posljednjih godina, otkrila su u utvrđenom dijelu grada i njegovom podgrađu
petnaestak crkvenih objekata. Iako još nijesu predmet potpune naučne obra-
de, primarne stručne analize ukazuju da pojedini, vrlo vjerovatno, potiču iz
vremena vladavine Vojislavljevića: episkopska Katedrala Sv. Jovana Krstitelja u
okviru utvrđenog dijela grada (izgrađena u XI, obnovljena 1300. g.); crkvice sa
spoljne strane sjevernog bedema prema zapadu (XI–XII v.); dvojna Crkva Sv.
Irineja i Sv. Dimitrija u podgrađu (XI–XII v.). Arheološka istraživanja podgra-
đa starog grada Svača, vršena u periodu 2014–2016. g., otkrila su ostatke osam
crkava — manjih su dimenzija, jednobrodne osnove — i njihova arhitekton-

¹⁷ A. Čilikov, „Stari grad Svač”, Doclea, Podgorica 1994, 2–27; „Rezultatet dhe rendesia e hulumtimeve arkeologjike te Qytetit te Vjeter te Shasit”, Zbornik Simpozijuma „Stari grad Šas”, Ulcinj 2008 — sabrani podaci o Svaču i rezultatima arheoloških istraživanja iz 1986. g. Rezultati arheoloških radova vršenih posljednjih godina još nijesu publikovani.

ska analiza upućuje na mogućnost da potiču iz vremena X–XII vijeka. U rejonu naselja Vladimir, nedaleko od ostatka Svača, nalazi se poveće brdo na kome egzistiraju ruševine stare arhitekture koje su arheološki neistražene. Moguće da je riječ o lokaciji utvrđenja na brdu Oblik, gdje je knez Vladimir, prema *Barskom ljetopisu*, zarobljen od strane vojske makedonskog cara Samuila.

Na prostoru basena Skadarskog jezera — embrionu državnog života Duklje — Zete — postoji niz sakralnih objekata srednjovjekovnog porijekla koji bi mogli biti izgrađeni u periodu od X do XII vijeka. Prema mjesnim legendama, iz dukljansko-zetskih vremena potiču crkve Sv. Nikole u Gornjim Seocima i Sv. Aleksandra u Tejanima. Među hramovima izgrađenim u okviru areala Skadarskog basena, periodu vladavine kneza Vladimira, pripisuje se i Manastir Prečiste Bogorodice Krajinske sagrađen blizu krajinskog sela Ostros kao zadužbina dukljanskog vladara u kome je, nakon mučeničke smrti, bio i sahranjen. Do danas obavljani arheološki radovi nijesu na ovom mjestu otkrili građevinske slojeve starije od XV vijeka, što navodi na pomisao da se Vladimirova zadužbina posvećena Bogorodici nalazila na nekoj, za sada nepoznatoj, drugoj lokaciji.¹⁸

U okviru dukljansko-zetske sakralne arhitekture izrađivan je i kompleksan skulptoralni dekor tehnikom plitkog reljefa, neophodan za potrebe ukrašavanja crkvenog namještaja — djelovi oltarske pregrade, amvoni, predikao-nice, krstionice, ciborijumi, časne trpeze, episkopske stolice — i graditeljskih segmenata — okoprozornici, nadvratnici, portali, kapiteli stubova. Po svojim stilskim karakteristikama do danas otkriveni primjeri plastike u tehnici reljefa, datirani u period od IX do XII vijeka, stilski pripadaju epohama preromanike i rane romanike. Fragmenti nekadašnjih ciborijuma — IX vijek — iz Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru i crkve nepoznate nominacije u starom Ulcinju, spadaju u najstarije primjere preromaničke plastike Crne Gore. Značajan i obiman fond preromaničke reljefne plastike, nastao u vremenu od IX do XII vijeka, otkriven je i identifikovan u: crkvi u Sušćepanu kod Herceg Novog; Sv. Tomi u Kutima; Sv. Petru u Bijeloj; Sv. Tripunu u Kotoru; Sv. Mariji Koledjati u Kotoru; Sv. Mihailu u Kotoru; sekundarno ugrađeni fragmenti u nekim kotorskim crkvama; na nepoznatim lokacijama izloženi u kotorskom Pomorskom muzeju; crkvi u Rosama na Luštici; Sv. Mihailu na Prevlaci; Sv. Stefanu u Vranovićima; Sv. Teodoru i Sv. Đorđu u Starom Baru; Bogorodici Ratačkoj kod Bara, Martiničkoj gradini kod Danilovgrada i dr. Može se sa pouzdanošću pretpostaviti da su dukljansko-zetski hramovi i episkopske rezidencije bi-

¹⁸ O crkvama i manstirima Skadarskog basena piše A. Čilikov, „Crkve i manastiri basena Skadarskog jezera”, Podgorica 2013.

le opskrbljene i kipovima svetitelja u slobodnom prostoru no do danas nijedan nije pronađen i identifikovan. Analiza primijenjenih tehnika, stilskih odlika i tematskog programa reljefne skulpture Duklje — Zete iz doba vladavine Vojislavljevića upućuje na analogije sa preromaničkom umjetnošću karakterističnu za šire područje jadranskih obala — posebno sa prostorom Apulije i južne Dalmacije. Pretpostavlja se da su autori preromaničkih reljefa u Duklji — Zeti bili različitog porijekla — članovi domaćih klesarskih radionica, putujući i klesari angažovani po pozivu iz inostranih sredina. Često su ovi umjetnici djelovali u okviru grupe zidara predvođene protomajstorom — u srednjem vijeku reljefna plastika portala, prozora i stubova smatrala se dijelom arhitekture. Vrlo je vjerovatno da su i u samoj Duklji — Zeti egzistirale građevinarske i klesarske radionice smještene u većim gradskim naseljima — Skadar, Kotor, Bar, Ulcinj, Svač, i značajnijim manastirskim kompleksima.

Minorna su dosadašnja saznanja o hronologiji, porijeklu majstora i stilskim odlikama štafelajnog i zidnog slikarstva Duklje — Zete iz vremena Vojislavljevića. Uz potpune nepoznanice u vezi sa bilo kojim djelom iz domena štafelajnog slikarstva, zidno se može sagledati samo na dva poznata primjera — jednom doista reprezentativnom, drugom nedovoljno sačuvanom za mogućnost preciznih stilskih analiza. Reprezentativni primjer zidnog slikarstva sačuvan je u zadužbini zetskog kralja Mihaila na Stonu — Hrvatska i datira se u osmu deceniju XI vijeka. Među fragmentima stonskog slikarstva u Crkvi Sv. Mihaela posebnu poţnju privlači figura zetskog vladara u naosu, koji prinosi model crkve Hristu. Grubog crteža, rustikalno i koloristički siromašno, slikarstvo u Stonu stilski se podudara sa preromaničkim — posebno onim kakvo je razvijano na prostoru Južne Italije. U ruševinama Crkve Sv. Tome u Kutima kod Herceg Novog pronađeno je nešto sitnijih fragmenata zidnog slikarstva koji asociraju na umjetnička iskustva Vizantije s početka XII vijeka.

Logično je zaključiti da su hramovi, manastiri, crkve, episkopske i vladarske palate Duklje — Zete tokom vremena trajanja državne samostalnosti bile opskrbljene djelima primijenjene umjetnosti. Poput nedostatka informacija o štafelajnom slikarstvu — misli se, prije svega, na ikone, kojih je svakako bilo u velikom broju — identično konstatujemo i kada su u pitanju djela starog zlatarstva, duboreza, crkvenog veza, umjetnički ukrašenog stakla, keramike i minijaturnog slikarstva. Čuveni Vladimirov krst koji čuva porodica Andrović — iznosi se svake godine o Trojičinom danu na vrh planine Rumije — prekriven je srebrnim i pozlaćenim okovom koji je kasnogotičkog ili ranorenesansnog porijekla, što ga ne smješta u vremenske okvire egzistiranja Duklje — Zete. Posredno, o umjetnosti iluminacije neke zaključke možemo izvesti na osnovu likovnog ukrasa čuvenog Miroslavljevog jevanđelja sa kraja XII vi-

jeka. Njegov romanički slikani aranžman nesumnjivo je proizvod umjetnosti Duklje — Zete proteklih vremena.

Ovaj kratak osvrt na karakter umjetničke kulture Duklje — Zete iz vremena vladavine dinastije Vojislavljevića, i pored činjenice da ona zaslužuje mnogo kompleksnije i sveobuhvatnije analize, upućuje na jasan zaključak da se razvijala u okviru dualiteta vizantijskih i zapadnoevropskih umjetničkih praksi uz realizaciju specifičnog lokalnog modela na fonu crkvene arhitekture. Ta rafinirana simbioza umjetnosti hrišćanskih Istoka i Zapada može se na crnogorskim prostorima pratiti tokom cijele srednjovjekovne epohe. U tom simbiotičkom sklopu dominantniju ulogu imala je preromanička umjetnost Zapada, čemu su posebno doprinijeli, pored političkih i duhovnih veza sa Rimom, pripadnici čuvenog benediktinskog reda.

U kontekstu neophodnih daljih istraživanja i proučavanja umjetničke kulture Duklje — Zete iz vremena državne samostalnosti, pored nedostajućih arhivskih, najviše relevantnih naučnih rezultata možemo očekivati od obimnijih arheoloških istraživanja. U tom smislu na listi prioriteta kao najbitniji nalaze se: istraživanja na nizu lokacija u basenu Skadarskog jezera i Primorju, starog grada Svača i lokaliteta na kome se nalazio grad Oblun.

Aleksandar ČILIKOV

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF ARTISTIC CULTURE OF DOCLEA-ZETA IN
THE ERA OF VOJISLAVLJEVIĆI

Summary

When we speak about the study of the several centuries long Montenegrin history, for a long time, the least attention was paid to the initial phase — times of existence of the old Doclea-Zeta. The lack of historical sources as well as insufficient research work published so far — archeological, archival and other — and, one may also say, the negligence towards the importance and historical role, are the reasons why the population of Montenegro has been for centuries deprived of information on complex character of its oldest state organization. The stated naturally refers also to problematics of examining and research of the artistic culture of Doclea-Zeta, which, some other peoples and states often attribute without valid arguments exclusively to themselves. Within the available knowing obtained so far on modalities of development of artistic culture of Doclea-Zeta, those from the domain of art painting — architecture, sculpture painting, are of special importance. It is about the specific form of refined artistic symbiosis of East and West in which prevail the preromanic and early Romanic stylistic expressions to which, besides political and spiritual ties with Rome, contribute the most diligent monks of the Benedictine order.